

4КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.326

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2025.26>

В. Л. Давиденко
кандидатка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри кримінального права та кримінології
Харківського національного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-8175-7026

КРИТЕРІЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ ЯК ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті досліджено проблематику кримінально-правової кваліфікації воєнних злочинів у сучасних умовах трансформації збройних конфліктів та активного використання новітніх технологій.

Проаналізовано міжнародно-правові джерела, що визначають склад воєнних злочинів, зокрема Женевські та Гаазькі конвенції, Римський статут Міжнародного кримінального суду та прецедентне право міжнародних трибуналів та уточнено їх значення для правозастосовної практики.

Визначено основні критерії кваліфікації діянь як воєнних злочинів: наявність збройного конфлікту, зв'язок діяння з ним, серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права, суб'єктивна сторона злочину та характеристика суб'єкта. З'ясовано відмінності між воєнними та військовими злочинами, охарактеризовано суб'єктний склад, зокрема питання командної відповідальності та можливості притягнення цивільних осіб.

Окрему увагу приділено сучасним викликам для кваліфікації воєнних злочинів, серед яких використання безпілотних і автономних систем озброєння, кібероперації, діяльність приватних військових компаній та інформаційна війна. Запропоновано напрями вдосконалення міжнародно-правових механізмів забезпечення відповідальності, зокрема шляхом нормативного оновлення міжнародного гуманітарного права, розширення юрисдикції міжнародних судових інституцій, удосконалення процедур доказування та посилення міжнародної співпраці.

Зроблено висновок про необхідність адаптації міжнародного кримінального правосуддя до новітніх форм конфліктів задля ефективного забезпечення принципу невідворотності покарання за воєнні злочини.

Ключові слова: воєнні злочини, міжнародне кримінальне право, міжнародне гуманітарне право, кваліфікація злочинів, збройний конфлікт, командна відповідальність, Міжнародний кримінальний суд.

Davydenko V. L. CRITERIA FOR QUALIFICATION OF ACTS AS WAR CRIMES IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

The article examines the issues of criminal-legal qualification of war crimes in the modern context of transforming armed conflicts and the active use of advanced technologies.

International legal sources defining the elements of war crimes, including the Geneva and Hague Conventions, the Rome Statute of the International Criminal Court, and the case law of international tribunals, are analyzed and their significance for law enforcement practice is clarified.

The main criteria for classifying acts as war crimes are identified: the existence of an armed conflict, the connection of the act with it, a serious violation of the norms of international humanitarian law, the subjective element of the crime, and the characteristics of the perpetrator. The distinctions between war crimes and military crimes are outlined, and the composition of perpetrators is characterized, with particular attention to issues of command responsibility and the possibility of holding civilians accountable. Special attention is devoted to contemporary challenges in the qualification of war crimes, such as the use of drones and autonomous weapon systems, cyber operations, the activities of private military companies, and information warfare.

The article proposes directions for improving international legal mechanisms of accountability, including normative updates of international humanitarian law, expanding the jurisdiction of international judicial institutions, improving procedures of evidence collection, and strengthening international cooperation. The conclusion emphasizes the necessity of adapting international criminal justice to new forms of conflicts in order to effectively ensure the principle of inevitability of punishment for war crimes.

Key words: war crimes, international criminal law, international humanitarian law, crime qualification, armed conflict, command responsibility, International Criminal Court.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях воєнні злочини становлять одну із головних проблем для юристів-міжнародників, політиків та суспільства загалом. Вони займають провідне місце серед міжнародних злочинів, адже

найчастіше супроводжують збройні конфлікти нового типу, що характеризуються високою інтенсивністю бойових дій та активним використанням новітніх технологій. Попри наявність численних міжнародно-правових актів,

спрямованих на регламентацію питань кваліфікації воєнних злочинів, відсутність уніфікованого визначення цієї категорії у міжнародному гуманітарному та кримінальному праві породжує серйозні труднощі як у теорії, так і в правозастосовній практиці.

Отже, проблема полягає у відсутності єдиних чітких критеріїв кваліфікації воєнних злочинів та необхідності їх адаптації до нових реалій збройних конфліктів та вдосконалення міжнародно-правових механізмів забезпечення відповідальності винних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міжнародно-правової кваліфікації та підстави притягнення винних осіб до відповідальності за воєнні злочини були предметом наукових досліджень таких українських учених, як Л. Демидова, А. Драгоненко, В. Ємельяненко, Н. Зелінська, М. Зубанський, Н. Коломієць, В. Лисик, О. Малетова, В. Репецький, М. Татаренко та інших.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні та систематизації критеріїв кваліфікації воєнних злочинів у сучасному міжнародному та міжнародному кримінальному праві, а також у з'ясуванні проблемних аспектів їх застосування в умовах трансформації характеру збройних конфліктів та появи новітніх викликів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити міжнародно-правові джерела, які регламентують склад воєнних злочинів, зокрема Женевські та Гаазькі конвенції, Римський статут МКС та прецедентне право міжнародних судових органів; визначити основні критерії кваліфікації дій як воєнних злочинів (наявність збройного конфлікту, зв'язок діяння з ним, серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права, форма вини та суб'єкт злочину); встановити відмінності між воєнними та військовими злочинами, зокрема з урахуванням контекстуального елемента; охарактеризувати суб'єктний склад воєнних злочинів, включаючи питання командної відповідальності та можливість притягнення до відповідальності цивільних осіб; проаналізувати нові виклики кваліфікації воєнних злочинів, пов'язані з використанням автономних систем озброєння, кібероперацій, діяльності приватних військових компаній та інформаційної війни; запропонувати можливі напрями вдосконалення міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини з урахуванням сучасних реалій.

Виклад основного матеріалу. Питання кваліфікації дій як воєнних злочинів набуло особливої актуальності в умовах збройних конфліктів нового типу, які характеризуються високою

інтенсивністю, а також широким використанням новітніх технологій. Правова кваліфікація злочинів, скоєних під час збройного конфлікту, є надзвичайно важливою як з точки зору забезпечення міжнародної відповідальності, так і для реалізації принципу невідворотності покарання.

У зв'язку з відсутністю уніфікованого визначення поняття воєнного злочину в міжнародному гуманітарному та міжнародному кримінальному праві виникає необхідність у встановленні чітких критеріїв для кваліфікації дій як воєнних злочинів.

Так, науковець М.К. Зубанський зазначив, що серед вітчизняних науковців немає єдиного підходу до розуміння категорії Воєнного злочину, основні розбіжності правового розуміння даної категорії полягають у тому, що практично кожен науковець-дослідник старається сформулювати своє, якісно відмінне визначення даної категорії [1, с. 48].

Для встановлення критеріїв кваліфікації дій як воєнних злочинів необхідно звернутися до основних міжнародно-правових джерел, які визначають склад воєнного злочину. В першу чергу це Женевські конвенції 1949 року та їхні Додаткові протоколи 1977 року, Гаазькі конвенції 1899 р. та 1907 р., Гаазька конвенція 1954 р., Протокол про захист культурних цінностей під час військових конфліктів 1954 р., Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 р., Римський статут Міжнародного кримінального суду (МКС) 1998 року, Статути трибуналів для колишньої Югославії (ICTY) та Руанди (ICTR), а також прецедентне право міжнародних судів, інші документи в сфері міжнародного гуманітарного права.

Згідно зі статтею 8 Римського статуту, воєнні злочини включають вбивства, катування, взяття заручників, умисне знищення майна, згвалтування, використання забороненої зброї тощо.

Римський статут розрізняє кілька груп воєнних злочинів. Загалом вони поділяються на злочини, скоєні під час:

Міжнародного збройного конфлікту – серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року, а саме:

- Умисне вбивство;
- Катування або нелюдське поводження;
- Умисне заподіяння сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень;
- Взяття заручників;
- Депортації або незаконне переміщення населення;
- Використання цивільного населення як «живого щита» та інші.

Неміжнародного збройного конфлікту – серйозні порушення загальної статті 3 Женевських конвенцій і Додаткового протоколу II, зокрема:

- Посягання на життя та гідність особи (вбивства, катування, жорстоке поводження);
- Колективні покарання;
- Взяття заручників;
- Залучення дітей до бойових дій.

Інші серйозні порушення законів та звичаїв війни, застосовні як у міжнародних, так і у неміжнародних збройних конфліктах – наприклад:

- Напади на цивільне населення або цивільні об'єкти;
- Напади на гуманітарний персонал або місії з підтримання миру;

Застосування забороненої зброї (наприклад, отрути, гази, розширювані кулі) [2].

На підставі аналізу зазначених джерел, можна визначити загальні критерії кваліфікації.

Першою і обов'язковою умовою кваліфікації дії як воєнного злочину є *наявність збройного конфлікту* – міжнародного або неміжнародного. Згідно з рішенням МТКЮ (Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії) у справі *Тадіч*, збройний конфлікт існує, коли має місце збройне протистояння між державами або організованими збройними групами тривалої інтенсивності [3].

Про це слушно наголошує А. О. Драгоненко, що розглядаючи воєнні злочини з сучасних позицій, цілком обґрунтовано можна визначити їх як грубе порушення міжнародного гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах (міжнародного та неміжнародного характеру), що тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права [4, с. 153].

Дії повинні бути безпосередньо *пов'язані із збройним конфліктом*. Це означає, що злочин має бути вчинений у контексті та з приводу конфлікту. Наприклад, звичайний кримінальний злочин, що відбувся у зоні бойових дій, але не має зв'язку із конфліктом, не може бути класифікований як воєнний.

По суті контекстуальними елементами виступають наступні: – діяння мало місце у разі оголошення війни, або після початку міжнародного збройного конфлікту або неміжнародного збройного конфлікту і було пов'язано з ним або виконавець усвідомлював фактичні обставини, що засвідчували існування збройного конфлікту [5, с. 63].

Зазначений критерій є суттєвим для розмежування воєнних і військових злочинів, адже військові злочини можуть вчинятися й у мирний час, коли військовослужбовці порушують закони або норми, що впливають із їхнього службового статусу.

Іншим важливим критерієм кваліфікації дій, як воєнні злочини є *серйозне порушення норм* міжнародного гуманітарного права. Тобто порушення норм, що передбачають захист найважливіших цінностей, а саме мир та безпеку людства.

Такі дії вважаються воєнними злочинами незалежно від наслідків.

Для визнання діяння воєнним злочином необхідна наявність *прямого умислу*: особа повинна усвідомлювати характер конфлікту і знати, що її дії є протиправними. Недбалість або необережність у більшості випадків не становлять складу воєнного злочину.

Суб'єктивна сторона воєнного злочину проявляється у формі вини – психічному ставленні особи до вчиненого нею діяння і до можливого результату у формі суспільно-небезпечних наслідків. Провівши аналіз положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду можна визначити суб'єктивну сторону воєнного злочину за двома ознаками, а саме як умисність та свідомість. Вина у формі необережності визнається неприпустимою, оскільки тоді виключається фактор свідомої та вольової поведінки, що відповідно до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду є обов'язковою ознакою складу воєнного злочину міжнародного характеру [1, с. 53–54].

Суб'єктом воєнного злочину може бути *будь-яка фізична особа*, що досягла віку кримінальної відповідальності, незалежно від громадянства, статусу чи рангу. Особливо часто у судовій практиці воєнні злочини інкримінуються *командуванню*, яке не запобігло чи сприяло вчиненню злочинів підлеглими (принцип командної відповідальності).

Стаття 27 Римського статуту визначає юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, яка поширюється на всіх осіб без винятку, незалежно від обійманої посади: «посада глави держави, члена уряду чи парламенту, обраного представника чи співробітника уряду, в жодному разі не звільняє осіб від кримінальної відповідальності згідно з положеннями Статуту Міжнародного кримінального суду і не є основою для пом'якшення вироку» [2].

Таким чином, можна визначити, що суб'єкт воєнного злочину загальний, але при цьому особлива форма вчинення даного злочину може передбачати спеціальні ознаки, тобто у випадку з воєнним злочином це може бути особа наділена спеціальними повноваженнями [5, с. 62].

Спеціальним суб'єктом воєнних злочинів найчастіше є комбатанти. Цей термін уперше з'являється в Додатковому протоколі I, де зазначено, що він стосується осіб, які входять до складу збройних сил сторони, що бере участь

у конфлікті, за винятком медичного персоналу та духовенства. Комбатанти мають право безпосередньо брати участь у бойових діях, фактично отримуючи своєрідний дозвіл на застосування сили. Вони є членами збройних сил відповідної сторони, що бере участь у конфлікті, незалежно від того, чи є ці війська регулярними або нерегулярними, але за умови, що вони беруть активну участь у бойових діях [6, с. 768].

Особи, які можуть бути суб'єктами воєнних злочинів:

- військовий персонал або наділений схожими повноваженнями;
- члени Урядів;
- члени організованих збройних груп тощо.

Воєнні злочини можуть вчинятися також цивільними особами. У такому разі важливе значення матиме зв'язок діяння зі збройним конфліктом. Відповідно, цивільна особа може бути визнана винною у воєнному злочині у разі вчинення діянь проти збройних сил, цивільних осіб чи об'єктів, які користуються спеціальним захистом, і які відносяться до супротивної сторони. Загальна стаття 3 Женевської Конвенції визначає захищених осіб як «осіб, які більше не беруть активної участі у воєнних діях, включаючи учасників збройних сил, які склали зброю, та осіб, які перестали брати участь у воєнних діях внаслідок хвороби, поранення, затримання чи з іншої причини». Інші серйозні порушення законів та звичаїв війни визначають об'єкт нападу, наприклад, цивільне населення, цивільні об'єкти, персонал, який бере участь у гуманітарній допомозі, будівлі призначені для релігійних чи освітніх цілей. Деякі серйозні порушення міжнародного гуманітарного права можуть вчинятися і проти комбатантів (віроломство) і у такому разі вони також вважаються захищеними особами.

Відповідно до цього, можна сказати, що об'єктами посягання є особи, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права.

Наслідком вчинення воєнного злочину є кримінальна відповідальність за міжнародним договором або звичаєвим правом. Особи, які порушили вищезазначені норми несуть індивідуальну кримінальну відповідальність.

Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності був закріплений у статутах тимчасових міжнародних судових установ (прийняті на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН статуту Міжнародних трибуналів щодо Руанди та колишньої Югославії, Спеціального суду щодо Сьєрра Леоне і Спеціального трибуналу щодо Лівану), в подальшому у статуті постійної міжнародної судової установи – Римському Статуті Міжнародного кримінального суду. Відповідно до його положень, кримінальній відповідальності підлягають фізичні особи, що досягли

18-річного віку, які скоїли злочин, що підпадає під юрисдикцію суду відповідними злочинами, згідно зі Статутом, є найбільш серйозні злочини, що викликають занепокоєння усього міжнародного співтовариства. Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності в Римському статуті означає, що відповідальність за найтяжчі міжнародні злочини (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, злочин агресії) несуть фізичні особи, а не держави чи інші суб'єкти міжнародного права, як це було раніше. Це дозволяє притягувати до відповідальності конкретних осіб, які вчинили такі злочини.

Воєнні злочини не мають строків давності. На 23-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 26.11.1968 року була ухвалена «Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів та злочинів проти людяності». Цим документом був закріплений принцип, який унеможливує приховати факти воєнних злочинів й уникнути відповідальності за них незалежно від часу скоєння. Стаття I Конвенції закріплює, що: жодні строки давності не застосовуються до таких злочинів, незалежно від часу їх вчинення: а) воєнні злочини, як вони визначаються в Статуті Міжнародного Нюрнберзького військового трибуналу від 8 серпня 1945 року (Нюрнберг) і підтверджуються резолюціями 3 (I) від 13 лютого 1946 року і 95 (I) від 11 грудня 1946 року Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, а також, зокрема, серйозні порушення, перелічені в Женевських конвенціях про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року [7]. В подальшому цей принцип був закріплений також Європейською конвенцією про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25 січня 1974 року [8].

Юрисдикція щодо воєнних злочинів може бути реалізована:

- Міжнародними кримінальними трибуналами (МКС, *ad hoc* трибунали);
- Національними судами (на основі принципу універсальної юрисдикції);
- Гібридними трибуналами, створеними у співпраці з ООН (наприклад, Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне).

Разом із тим, застосування наведених критеріїв на практиці супроводжується численними труднощами. Вони зумовлені політичним контекстом, обсягом і надійністю доказової бази, а також дієвістю правових механізмів. До того ж, останнім часом постали нові виклики для кваліфікації: використання безпілотників і автономних систем озброєння, здійснення кібероперацій, залучення до збройних конфліктів приватних військових компаній, що залишаються поза чіткою правовою відповідальністю, а також феномен інформаційної війни – усе це

потребує подальшої адаптації та вдосконалення міжнародного правосуддя.

Можливі напрями вдосконалення міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини в умовах сучасних викликів можна сформулювати так:

Нормативне оновлення міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права :

- закріплення чітких правил щодо використання безпілотників, автономних систем озброєння та штучного інтелекту у військових діях;
- вироблення міжнародних стандартів відповідальності за кібероперації, які завдають шкоди цивільному населенню чи критичній інфраструктурі;
- визначення правового статусу та меж відповідальності приватних військових компаній.

Розширення юрисдикції міжнародних судових інституцій:

- посилення мандату Міжнародного кримінального суду (МКС) для охоплення новітніх форм збройних конфліктів і воєнних злочинів, що не охоплені чинними нормами;
- створення спеціалізованих трибуналів або змішаних судів для розгляду злочинів, пов'язаних із сучасними технологіями війни (кіберзлочини, інформаційна війна).

Удосконалення механізмів доказування:

- розробка міжнародних стандартів збору та оцінки цифрових доказів (супутникові дані, електронні комунікації, кіберсліди);
- впровадження нових технологій збереження та верифікації доказів (блокчейн, штучний інтелект для аналізу даних).

Посилення відповідальності держав і недержавних інституцій:

- введення міжнародних санкційних механізмів за невиконання рішень міжнародних судів;
- чітке закріплення принципу командної відповідальності щодо керівників приватних військових компаній;
- визначення міжнародно-правової відповідальності за інформаційні кампанії, спрямовані на підбурювання до агресії чи геноциду.

Поглиблення міжнародної співпраці:

- створення єдиної глобальної системи моніторингу та обміну інформацією про воєнні злочини;
- зміцнення співпраці між міжнародними організаціями, державами та громадянським суспільством для документування та розслідування злочинів.

Висновки. Враховуючи викладене можна зазначити, що критерії кваліфікації дій як воєн-

них злочинів базуються на положеннях міжнародного гуманітарного та кримінального права, однак застосування цих критеріїв на практиці часто є складним і залежить від політичного контексту, доказової бази та ефективності правових механізмів. Подальше удосконалення міжнародного кримінального правосуддя має включати адаптацію до новітніх форм конфліктів, зміцнення універсальної юрисдикції та посилення механізмів притягнення винних до відповідальності.

Вдосконалення міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини вбачається шляхом нормативно-правового оновлення та уточнення міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права; розширення юрисдикції міжнародних судових інституцій; удосконалення механізмів доказування; посилення відповідальності держав і недержавних інституцій та поглиблення міжнародної співпраці.

Література

1. Зубанський М.К. Поняття та склад воєнного злочину в контексті положень міжнародного кримінального права. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2022. № 58. С. 47–56. URL: <file:///C:/Users/vdavu/Downloads/igorkozych,+zubansky58.pdf>
2. Римський статут Міжнародного кримінального суду: ратифікація від 21 серпня 2024 року № 995 588. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
3. Tadić ICTY A. Ch. 2.10.1995 para. 94.
4. Драгоненко А.О. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записки. Серія: Право. Випуск 12*. 2022. С. 151–157 URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/131/115>
5. Татаренко М.М., Кияниця Д.Г. Визначення воєнних злочинів нормами міжнародного гуманітарного права та національного законодавства України. *Журнал східноєвропейського права*. – 2024. – № 119. – С. 57–63. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/4927864e-723e-4e8d-b8ab-0b84c88bf4b1/content>
6. Малетова О.С., Тригуб О.М. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини. *«Аналітично-порівняльне законодавство»*. № 6 2024. С. 765–769 URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/129.pdf>
7. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Ухвалена на 23-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 26.11.1968 р. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.27_convention%20statutory%20limitations%20warcrimes.pdf
8. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів від 25.01.1974 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 16.10.2025

Дата публікації: 26.11.2025